

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

ФОРОСТЮК ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА

УДК 371.302.4

**АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
УЧНІВ 5-6 КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ
ЛЕКСИКИ Й ФРАЗЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

13.00.02. – теорія і методика навчання (української мови)

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному інституті ім. Г.С.Сковороди.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, професор
Потапенко Олександр Іванович,
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний інститут
ім. Г.С.Сковороди,
декан факультету довузівської підготовки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Паламар Лариса Максимівна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, завідувач
кафедри української мови для неспеціальних факультетів;

кандидат педагогічних наук
Марун Микола Євдокимович,
Уманський державний педагогічний університет ім. П.Тичини,
завідувач кафедри методики викладання і культури української мови.

Провідна установа – Інститут педагогіки АПН України,
лабораторія методики української мови, м. Київ.

Захист відбудеться “1” березня 2001 р. о 14 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.07 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова., 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “29” січня 2001 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.О.Козачук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Пізнавальна активність - це інтегральна властивість особистості, яка інтенсивно формується саме в шкільні роки й впливає на характер поведінки та діяльності людини протягом всього життя. Саме тому велика увага надається докорінній перебудові загальноосвітньої школи, котра, як і суспільство в цілому, не може повноцінно функціонувати без активної, ініціативної та самостійної особистості, якій притаманна справжня культура спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності і яка володіє способами самовираження рідною мовою.

Активізація пізнавальної діяльності учнів саме у процесі вивчення лексики й фразеології української мови - актуальна проблема методики середньої школи. Аналіз сучасного стану викладання й засвоєння учнями лексики й фразеології свідчить про те, що на уроках мови в 5-6 класах переважають низький та середній рівні пізнавальної активності, а також низький рівень володіння матеріалом. Більшість учнів не можуть розкрити значень фразеологізмів, не можуть з'ясувати їхньої структури, не мають достатнього уявлення про основні фразеологічні поняття, не відчувають стилістичного забарвлення фразеологізмів. У мовленнєвій діяльності рідко вживають звороти, а якщо й вживають, то роблять при цьому велику кількість помилок.

У лексичному відношенні мова багатьох учнів продовжує залишатися безбарвною, невиразною, бідною, одноманітною. Є підстави стверджувати, що недосконалість мовлення учнів - це результат не лише безсистемної роботи, а насамперед відсутність у них інтересу до навчання.

Потреба в активізації пізнавальної діяльності школярів визначила необхідність розробки ефективної системи роботи з лексики та фразеології на уроках української мови в загальноосвітній середній школі, зокрема в 5-6 класах.

Наукові основи формування пізнавальної активності визначені в дослідженнях психологів і дидактів.

Психологічний аспект проблеми формування пізнавальної активності й самостійності учнів представлений у наукових працях В.Г.Ананьєва, Л.С.Виготського, О.М.Леонтьєва, Н.О.Менчинської, Д.Б.Богоявленської, С.Л.Рубінштейна, Н.Ф.Талізінної, Д.Б.Ельконіна та ін.

У педагогіці значний вклад у реалізацію проблеми принципів, методів і форм навчання, вивчення сутності пізнавальної активності, інтересу й потреб внесли І.Я.Лернер, Ю.К.Бабанський, Г.І.Щукіна, М.І.Махмутов, О.Я.Савченко, Т.І.Шамова, О.М.Біляєв та ін.

Проблема розвитку пізнавальної активності широко розкрита в багатьох дисертаційних дослідженнях, а саме: В.І.Лозової, В.І.Смагіна, В.П.Корнеєва, В.Д.Пилипчука, Т.І.Шамової,

М.С.Антонюка, В.Ф.Шморгуна, Л.В.Скуратівського, Н.О.Бойко та ін.

Питання методики опрацювання лексичних та фразеологічних одиниць досліджували: І.О.Синиця, Л.М.Марченко, І.С.Олійник, О.М.Біляєв, О.І.Потапенко, А.Г.Галетова, В.І.Тихоша, А.П.Коваль, О.М.Демська, В.Д.Ужченко, Г.М.Гребницький, М.І.Дорошенко, М.І.Пентилюк, Є.Д.Чак, М.Т.Демський та ін.

Сучасна методика збагачення мовлення учнів українською лексикою та фразеологією будується на основі здобутків теоретичного мовознавства (праці Л.А.Булаховського, О.О.Потебні, Ф.І.Буслаєва, К.Д.Ушинського, І.С.Олійника, П.Ф.Фортунатова, І.К.Білодіда, М.А.Жовтобрюха, Л.Г.Скрипник, В.Д.Ужченка, Н.А.Москаленко, Л.Г.Авксентьєва, Ф.П.Медведєва, В.В.Виноградова, Н.Д.Бабич та ін.).

Незважаючи на те, що проблема активізації пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення лексики й фразеології української мови складна й актуальна, спеціальних досліджень з неї немає. Це свідчить про те, що вона не була в полі зору методистів, а відтак потребує детального дослідження. Тобто, рівень наукового висвітлення не відповідає соціальному значенню й вимогам практичної потреби сучасної школи. Цим і зумовлюється вибір теми дослідження - "Активізація пізнавальної діяльності учнів 5-6 класів у процесі вивчення лексики й фразеології української мови".

Об'єкт дослідження: процес оволодіння учнями 5-6 класів лексикою та фразеологією на уроках української мови.

Предмет дослідження – умови й шляхи активізації навчального процесу під час вивчення лексичного та фразеологічного матеріалу в 5-6 класах.

Метою дослідження є висвітлення наукових основ активізації пізнавальної діяльності учнів, узагальнення й обґрунтування психолого-педагогічних та методичних основ формування інтересу до знань; виявлення педагогічних умов стимулювання пізнавальної діяльності; розробка уроків та системи вправ, перевірка ефективності їх на практиці.

Гіпотезою є припущення, що пізнавальну діяльність учнів 5-6 класів у процесі вивчення лексики та фразеології української мови буде активізовано, якщо за відповідних психолого-педагогічних умов запровадити ефективну систему пізнавальних завдань, урізноманітнити форми роботи й організації навчального процесу, забезпечити оптимальне співвідношення навчання з творчими можливостями школярів.

Відповідно до визначеної мети й гіпотези дослідження у дисертації планується розв'язати такі **завдання:**

1. Визначити суть пізнавальної активності учнів, дослідити становлення і розвиток проблеми.
2. Проаналізувати набутий досвід вирішення проблеми; виявити й теоретично обґрунтувати

перспективні шляхи його використання на уроках української мови у процесі вивчення лексики й фразеології.

3. Вивчити практику роботи вчителів над лексикою та фразеологією української мови, з'ясувати причини низького рівня оволодіння учнями відповідними поняттями та рівень сформованості пізнавальної активності учнів.
4. Визначити психолого-педагогічні умови, через які відбувається розвиток пізнавальної активності учнів.
5. Розробити систему оптимальних пізнавальних завдань із лексики та фразеології.
6. Перевірити ефективність розробленої системи уроків та вправ експериментальним шляхом.

Для вирішення поставлених завдань використовувався комплекс **методів дослідження**, основними з яких були: теоретичний аналіз педагогічної, методичної, психологічної та лінгвістичної літератури; емпіричний: констатуючий зріз, педагогічний експеримент, бесіди, анкетування, спостереження й аналіз.

Методологічна основа дослідження. Головним методологічним орієнтиром дослідження є загальнонауковий принцип активної життєдіяльності (життєтворчості) людини як основний спосіб її суб'єктивного розвитку (С.Л.Рубінштейн, Г.С.Костюк). На дидактичному рівні аналізу навчального процесу методологічну основу складають принципи проблемності, диференційованості, розвитку мовлення, теорія рівневого розумового розвитку особистості (Л.С.Виготський). Методологічними орієнтирами також були ідеї національного та духовного відродження української нації.

Дослідження здійснювалось у три етапи:

На першому етапі (1996 - 1997 рр.) вивчалася психологічна, педагогічна та лінгвістична література з проблеми, збирався фактичний матеріал, з'ясовувалися вихідні положення, які стали теоретичною основою запропонованої системи пізнавальних завдань.

На другому етапі (1997 - 1998 рр.) було проведено констатуючий зріз, аналіз його результатів, масове анкетування вчителів та учнів, проводилася систематизація і первинна обробка пошукового матеріалу, у результаті чого були уточнені завдання дослідження.

На третьому етапі (1998 - 1999 рр.) здійснено навчальний експеримент, у процесі якого апробувалася запропонована система пізнавальних завдань, а також оформлялися результати дослідження, формулювалися висновки та рекомендації.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому зроблено спробу дослідити процес розвитку активності й самостійності учнів саме під час вивчення лексики та фразеології в 5-6 класах. У дисертації розроблена система уроків, завдань і вправ, яка сприяє підвищенню якості знань й інтересу

до української мови як предмета.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані в навчальному процесі. Вони апробувалися в школах Київської, Черкаської, Полтавської областей.

Вірогідність результатів дослідження забезпечена методологічною та теоретичною обґрунтованістю його вихідних позицій, застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних меті, предмету й завданням роботи; опорою на наукові джерела з проблеми; експериментальною перевіркою пропонованої системи роботи.

Апробація і впровадження результатів дослідження відбувалися в школах, на базі яких проводився педагогічний експеримент: Лецьківська ЗОШ I-III ст. Переяслав-Хмельницького району Київської області, Черкаська ЗОШ № 12, Білоцерківська середня школа № 13 Київської області, Кантакузівська ЗОШ Драбівського району Черкаської області, Березанська середня школа № 1 Київської області, Переяслав-Хмельницька школа № 2 Київської області, ЗОШ № 2 м. Лубен Полтавської області, ЗОШ № 2 м. Вишгорода Київської області.

Проблема дослідження обговорювалася на науково-практичних конференціях: Всеукраїнська науково-практична конференція "Інновації в сучасному педагогічному процесі: теорія та практика" (м. Луганськ, 1999); науково-практична конференція "Історична постать Б.Хмельницького" (м. Переяслав-Хмельницький, 1997); Всеукраїнська наукова конференція "Українська мова в освіті" (м. Івано-Франківськ, 1999); Міжнародна науково-практична конференція "Наступність і перспективність у навчанні й вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку".

Проблема активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках мови знайшла відображення у лекціях на курсах перепідготовки вчителів, результати дослідження використовувалися в процесі читання курсу "Практикум з української мови", "Методика викладання української мови", "Каліграфія" на педагогічному факультеті Переяслав-Хмельницького ДПІ ім. Г.С.Сковороди. Основні положення і результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри методики викладання української мови та літератури Переяслав-Хмельницького державного педагогічного інституту ім. Г.С.Сковороди.

Результати дослідження відображено в 9 публікаціях.

СТРУКТУРА Й ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Логіка дослідження зумовила структуру дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків, що містять програму та завдання для експериментально-дослідного навчання. Основний зміст викладено на 182 сторінках, список використаних джерел містить 194 найменування.

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми й вибір теми, визначені об'єкт, предмет, мета, гіпотеза, сформульовані завдання, розкриті методологічні основи, викладені методи дослідження, розкриваються охарактеризовані етапи його здійснення та наукова новизна, обґрунтовано практичне значення роботи, вірогідність одержаних результатів, подано відомості про апробацію результатів дослідження.

У першому розділі дисертації - "Психолого-педагогічні та лінгво-методичні основи активізації пізнавальної діяльності учнів" зроблено теоретичний аналіз праць учених-філософів, педагогів, психологів, а також педагогічної практики; показано стан розробки теоретичного аспекту проблеми.

Аналіз праць Сократа, Платона, Ф.А.Дістервега, Гербарта, І.Г.Песталоцці, Ж.-Ж.Руссо, Г.С.Сковороди, К.Д.Ушинського, Б.Д.Грінченка, Л.М.Толстого, С.Ф.Русової, Я.А.Коменського, В.О.Сухомлинського, Л.П.Аристової та ін. дав змогу з'ясувати, що ідея виховання в школярів активності й самостійності в пізнавальній діяльності належала до фундаментальних прогресивних ідей. Історично-генетичний аналіз проблеми свідчить, що вона здавна привертала увагу багатьох мислителів, пройшла ряд етапів від формулювання загального принципу дидактики до створення системно-структурної моделі пізнавальної активності.

Після аналізу теоретичного матеріалу зроблено висновок, що єдиного погляду на поняття "пізнавальна активність" у педагогічній літературі немає, бо діалектика взаємозв'язку з іншими поняттями розкривається по-різному.

Логіко-семантичний аналіз статей словників та праць М.В.Дьоміна, М.О.Данилова, Б.П.Єсипова, В.І.Лозової, В.О.Сухомлинського та ін. дав змогу з'ясувати, що частина дидактів визначає активність через діяльність. До того ж діалектика взаємозв'язку цих понять розкривається по-різному.

Досліджується також зміст і співвідношення таких понять, як "пізнавальна активність" і "пізнавальна самостійність". Аналіз праць М.О.Данилова, П.І.Підкасистого, Н.Д.Левітова, О.В.Скрипченка, Г.О.Люблінської та ін. показав, що в дидактиці немає однозначного розуміння й формулювання сутності пізнавальної самостійності учнів. Пізнавальна активність і самостійність є

якісними характеристиками пізнавальної діяльності, вони взаємозумовлені, взаємозв'язані, але не тотожні у дидактиці.

У роботі розглядаються різні аспекти проблеми, яка досліджується: активізація через зміст навчального матеріалу (Л.В.Скуратівський, Д.Б.Ельконін, О.М.Орлов); проблемність навчання (Н.Г.Дайрі, О.М.Матюшкін, М.І.Махмутов); методи навчання (А.М.Алексюк, М.М.Левіна, О.М.Біляєв); озброєння учнів раціональними способами й прийомами розумової діяльності (Н.О.Менчинська, В.Ф.Паламарчук); творча активність (А.М.Алексюк, Б.П.Єсіпов, І.Я.Лернер); розвиток умінь і навичок як засобу активізації (Є.І.Бойко, П.Я.Гальперін, Д.Б.Ельконін); методика вивчення лексики й фразеології (О.М.Біляєв, В.О.Сухомлинський, В.Д.Ужченко, Г.М.Гребницький, Є.Д.Чак, О.І.Потапенко, М.Т.Демський, Г.М.Мукан, Т.Ф.Бугайко, Ф.Ф.Бугайко, М.І.Пентилюк, І.О.Синиця, Л.М.Марченко, І.С.Олійник, В.І.Тихоша, А.П.Коваль, Н.Б.Голуб, Г.Р.Передрій та ін.); лінгвістичні основи лексики та фразеології (Л.А.Булаховський, І.К.Білодід, І.С.Олійник, М.І.Пентилюк, Л.Г.Авксентьєв, Н.А.Москаленко, В.Д.Ужченко, Л.Г.Скрипник, В.В.Коптілов, Є.С.Регушевський, М.П.Коломієць, Г.М.Удовиченко та ін.); засоби формування пізнавальної активності учнів (К.Д.Ушинський, В.Ф.Шаталов, Ш.А.Амонашвілі, В.О.Сухомлинський); психологічний аспект (Л.С.Виготський, Н.Ф.Тализіна, Д.Б.Ельконін, О.М. Леонт'єв та ін.).

Дослідження теоретичних основ формування пізнавальної активності дало змогу зробити висновок, що цей процес підпорядковано загальним принципам і закономірностям навчального процесу, в якому важливе значення мають міжсуб'єктні відношення "вчитель-учень", які будуються на основі взаємоповаги, довіри, духовності, доброзичливості. До того ж пізнавальна активність формується не внаслідок дії якогось одного ефективного засобу, а є закономірним результатом досконалої системи навчання й виховання, спрямованої на всебічний розвиток активності як риси характеру дитини.

Аналіз теоретичних основ активізації дозволив виділити засоби, які стимулюють діяльність учнів. Дидакти розділяють їх на дві групи: змістовно-методичні й організаційні. До першої групи належать завдання, їх зміст і методичне опрацювання. До другої належать засоби, за допомогою яких забезпечується активний стан учнів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дав змогу побачити, що забезпечення повноцінного формування і взаємодії мотиваційного, змістового й організаційно-процесуального компонентів навчання сприяє активізації навчального процесу. Для цього потрібно: формувати в учнів пізнавальні потреби; озброїти ефективними методами й прийомами роботи, сформувати вміння організувати й контролювати власну діяльність; запровадити в зміст навчання спеціальну систему пізнавальних

завдань; використовувати ефективні засоби керування пошуковою діяльністю; збільшувати питому вагу частково-пошукових методів.

У наукових працях дидактів вказується, що пізнавальна активність - динамічна якість особистості, яка змінює свій характер (від репродуктивної до творчої) і рівень (високий, середній, низький) у процесі навчання. Внаслідок проведеної роботи вчені дійшли висновку, що пізнавальна активність є передумовою і результатом розвитку школяра. Внутрішніми стимулами активності виступають потреби, інтереси, мотиви, інтелект, воля, емоції. Інтерес є основним пізнавальним мотивом, позитивно впливає на всі психічні процеси й функції, виступає спонукальною силою процесу учіння.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що підлітковий вік найсприятливіший для формування продуктивного спілкування і для засвоєння мовних засобів. Але в процесі розвитку мовлення, внаслідок того, що вчитель не володіє арсеналом методичних засобів, які активізують пізнавальну діяльність, втрачається природна комунікативність мови, інтерес до предмета. З метою удосконалення навчального процесу слід: систематично використовувати частково-пошуковий метод, дослідницький, метод проблемного викладу матеріалу; частіше практикувати такі ефективні прийоми: моделювання, аналіз, синтез, порівняння, різні види розборів; проводити нестандартні уроки; практикувати взаємоперевірку робіт, рецензування відповідей, творів; пропагувати складання опорних схем, виконання творчих, цікавих вправ, проблемно-пошукових завдань.

Аналіз наукових джерел показав, що психолого-педагогічне й лінгвістичне підґрунтя проблеми вже є. Запропоновано найоптимальніші шляхи й засоби активізації пізнавальної діяльності, розроблено дидактичний матеріал із лексики та фразеології. Але єдиної концепції формування пізнавальної активності учнів 5-6 класів у процесі вивчення лексики та фразеології не створено. У дисертаційному дослідженні і робиться спроба створення такої концепції.

У другому розділі "Організація пізнавальної діяльності учнів на уроках української мови в 5-6 класах у процесі вивчення лексики й фразеології за експериментальною методикою" – аналізуються результати виконання завдань констатуючого зрізу, розкривається зміст і методика дослідного навчання, хід формуючого експерименту, аналізуються його результати.

Для отримання вихідних даних у згаданих вище середніх школах було проведено констатуючий зріз, яким охоплено 580 учнів 5-6 класів. Метою його було виявити рівень розуміння важливості вирішення проблеми, визначити дидактичні умови, фактори, які впливають на розвиток пізнавальної активності учнів, дослідити сформованість рівнів пізнавальної активності; виявити рівень знань п'ятикласників і шестикласників із лексики й фразеології.

Результати проведеного анкетування дають підстави стверджувати, що вчителі середньої школи вважають проблему актуальною, однак на практиці не всі приділяють належну увагу цьому питанню. Двадцять п'ять відсотків опитаних учителів мають проблему дисципліни на уроці. Опитування показало, що лише 14,2% учнів завжди хотіли йти до школи, бо там цікаво, 75% опитаних було нецікаво чи іноді цікаво на уроці української мови. Лише 28,2% учнів прагнули відповідати. Дані свідчать про несформованість стійкої пізнавальної потреби, неврахування мотиваційного компоненту навчання, відсутність інтересу до знань.

Проведене опитування показало, що урок української мови школярі хочуть бачити цікавим, змістовним, насиченим творчими вправами, елементами цікавої граматики, а також прагнуть до спілкування на уроці з учителем.

Аналіз анкет та спостереження свідчать, що мікроклімат уроку мови не сприяє утвердженню у школярів пізнавальної, комунікативної мотивації. І хоч значна частина учнів йде до школи, щоб поспілкуватися, але цього не відбувається. Страх перед негативною оцінкою за незрозумілий матеріал, сором перед товаришами за невдалу відповідь, надто суворий учитель – усе це сприяє утвердженню негативної мотивації.

Для дослідження важливо було виявити кількісну міру пізнавальної активності, що становить для нас інтерес з точки зору необхідності її діагностики в учнів, порівняльної характеристики ефективності використовуваних шляхів і засобів розвитку пізнавальної активності. Аналіз наукових досліджень показав, що кількісний поділ рівнів є умовним, тому для діагностики це не визначальний, а важливий оптимальний вибір критеріїв. Шляхом узагальнення спостережень, анкет, результатів навчальної діяльності виділили три рівні пізнавальної активності: високий, середній, низький.

Дані констатуючого зрізу дали змогу визначити процент учнів з кількісним рівнем розвитку пізнавальної активності за формулою:

$$P_K = (n_K/n) \times 100\%,$$

де P_K – процент учнів класу з кількісним рівнем розвитку пізнавальної активності; n_K – абсолютна кількість учнів класу з кількісним рівнем; n – загальна кількість учнів класу; k – рівень активності: 1 - високий рівень, творча активність, самостійно активні; 2 - середній рівень, пошукова активність, активні з допомогою вчителя; 3 – низький рівень, відтворююча активність, активні з максимальною допомогою вчителя.

Аналіз даних показує, що в школах переважає низький та середній рівні пізнавальної активності. Учні із високим рівнем на уроках української мови становить 17,7%. У процесі

діагностики рівня сформованості пізнавальної активності брали до уваги: а) вияв інтересу (ставлення до предмета, успішність, старанність; питання до вчителя; бажання доповнювати й уточнювати відповіді товаришів); б) потребу в пізнанні (захопленість новим матеріалом, прояв самостійності при виконанні завдань і вдосконалення зв'язного мовлення; наявність бажання виконувати завдання підвищеної складності; реакція на сигнал “Припинити виконання завдань”); бажання займатися пред-метом у вільний час; повнота знань); в) морально-емоційні вияви (сформованість мотивів навчання; навчальні можливості); г) способи розумової діяльності (володіння прийомами, що активізують пізнавальну діяльність).

При діагностиці рівня сформованості пізнавальної активності були враховані критерії, запропоновані А.П.Каніщенко, бо саме вони дають змогу повніше схарактеризувати пізнавальну активність учнів 5-6 класів.

Аналіз педагогічної та методичної літератури, досвіду вчителів, результати педагогічного експерименту дали змогу визначити педагогічні дії та умови, завдяки яким відбувається розвиток пізнавальної активності учнів.

Нашим завданням було проаналізувати стан засвоєння учнями лексики та фразеології. Результати констатуючого експерименту свідчать, що школярі недостатньо знайомляться з лексичним і фразеологічним багатством української мови.

Констатуючий зріз проводився серед учнів 5-6 класів. Було запропоновано кілька завдань, які умовно можна поділити на 2 групи. І група – повинна була виявити рівень опанування учнями знань аналітичного характеру: ступінь усвідомлення понять, вміння відрізнити від інших, пояснювати значення. Завдання 2 групи були спрямовані на вияв сформованості вмінь конструктивного характеру: добирати лексичні та фразеологічні синоніми, вводити їх у текст, створювати власний текст, будувати речення.

Результати експерименту засвідчили низький рівень володіння учнями лексико-фразеологічним матеріалом. Школярі не розрізняють мовні явища, майже не вживають приказки, крилаті вислови, прислів'я (15% опитаних взагалі написали, що не вживають у мовленні фразеологізмів), не розуміють значення, не можуть скласти з ними речення; синонімічна бідність залишається одним із основних недоліків мовлення учнів, омонімічний запас слів теж мізерний; мова учнів бідна, невиразна. Є підстави стверджувати, що такий стан є результатом не лише безсистемної роботи, а насамперед відсутності в учнів інтересу до уроків мови.

Потреба в активізації пізнавальної діяльності учнів 5-6 класів визначила необхідність розробки ефективної системи роботи з лексики й фразеології, яка б сприяла підвищенню якості знань та інтересу

до уроків мови.

На третьому етапі здійснено навчальний експеримент, у процесі якого апробувалася запропонована система пізнавальних завдань з мови та вивчалася динаміка розвитку пізнавальної активності в умовах педагогічного стимулювання.

Урок був основною формою проведення експерименту. За навчальним процесом велося безперервне спостереження. Для об'єктивного вивчення результатів введено спеціальну систему оцінювання сформованості рівнів пізнавальної активності. На кожному уроці вчитель характеризував клас за трьохбальною системою: 1 – самостійно активні – високий рівень; 2 – активні з допомогою вчителя – середній; 3 – активні з максимальною допомогою вчителя – низький рівень. Це давало змогу вносити корективи в методику роботи, а також простежувати процес формування активності в умовах педагогічного стимулювання та психологічної корекції.

З метою дотримання об'єктивності проведення експерименту добиралися контрольні та експериментальні класи, які перебувають у порівняно однакових умовах (контрольні класи мали трохи кращі показники успішності). В експериментальних класах навчання було побудовано, щоб разом з експериментальною програмою учні виконали традиційну. Це свідчить про те, що результати експериментального навчання були досягнуті за рахунок використання ефективнішої методики, продуктивної системи пізнавальних завдань, створення відповідних психолого-педагогічних умов розвитку пізнавальної активності. Результати навчання в експериментальних класах порівнювалися з результатами в контрольних.

Аналіз навчально-методичної літератури та дослідного навчання дав змогу з'ясувати, що навчальний процес можна активізувати, якщо забезпечити повноцінні формування і взаємодію мотиваційного, змістового і організаційно-процесуального компонентів діяльності. Формування мотиваційного компонента повинно створювати в навчанні особливий емоційний мікроклімат, який стимулює інтелектуальні почуття дітей: інтерес, здивування, зацікавленість, задоволення, прагнення знати більше.

Як виявилось в процесі узагальнення передового досвіду та проведених досліджень, для успішного формування всіх трьох компонентів діяльності потрібно розвивати пізнавальні потреби учнів.

Також було з'ясовано, що пізнавальна активність учнів на уроці мови значно зростає, якщо створити атмосферу захоплення навчальною працею. Навчальний процес побудували так, щоб кожен учень активно залучався у процес пошуку й “відкриття” знань, відчував себе здібним, талановитим. На нашу думку, інтерес до навчання виникає тоді, коли учень із пасивного суб'єкта перетворюється на

співавтору уроку. Атмосфера співпраці позитивно впливає на пізнавальну діяльність школярів. Заохочуються учні до виготовлення наочності до уроку, до проведення цікавих хвилинок із лексики та фразеології, до ведення “Творчих зошитів” (журнал змістовних речень, який читається раз на місяць, аналізується і використовується на уроці як дидактичний матеріал).

Щоб перевірити рівень засвоєння матеріалу, практикується робота в парах (“Розкажи товаришеві”), тести, фронтальне опитування, програмовані диктанти, перфокартки. Залучаються учні до оцінювання (журі), а також вчать давати самооцінку. З усього можна зробити висновок, що успіх у навчанні – дієвий засіб активізації. Успішною діяльністю буде тоді, коли матеріал уроку зрозумілий, сформовані вміння та навички, відсутні прогалини в знаннях. Щоб забезпечити такий стан, кожного дня слід проводити консультації, організовувати роботу в парах, використовувати групову форму на певних етапах уроку. Оперативний зворотний зв’язок давав змогу з’ясувати рівень розуміння матеріалу в кожній конкретній момент. Для цього на парті в учня лежала картка такого змісту: розумію матеріал, не розумію, є труднощі. Учень ставив плюс навпроти тієї графі, що констатує стан засвоєння матеріалу. Отже, була змога корегувати роботу на уроці.

Паралельно з основним змістом навчання (за підручником) було розроблено й запроваджено спеціальну систему пізнавальних завдань. Позитивно впливають на формування інтересу до уроків української мови саме у процесі вивчення лексичного й фразеологічного матеріалу дидактичні ігри, такі як: “Виправ помилку”, “Хто більше”, “Хто уважніший”, “Четверте зайве”, “Іспит”, “Знайди пару”, “Добери синонім”, “Омонімічний двобій”, “Телевікторина”; елементи цікавої граматики; вправи, що стимулюють до спостереження над фактами мови, над виразністю мовлення; завдання творчого характеру; лінгвістичні задачі, шаради, ребуси; елементи змагання. Продуктивними є вправи на підбір до слів усталених виразів, а також на збільшення фразеологічного складу мовлення дітей (добір фразеологізмів за аналогією, за контрастом, добір синонімічних фраз; слів-синонімів, еквівалентних зворотам; використання в творчих роботах; фразеологічні змагання; програмований диктант; тести; підбір тематичних фразеологізмів; вправи з ключами).

Проведений експеримент підтвердив доцільність урізноманітнення форм організації навчального процесу, використання фронтальної, індивідуальної, групової, колективної форм, а також роботи в парах змінного характеру.

Результати експерименту засвідчили, що в умовах запровадження ефективної системи вправ та врахування психолого-педагогічних особливостей активізації пізнавальної діяльності відбулися якісні зміни у визначенні рівнів активності (в експериментальних класах), збільшився відсоток учнів із високим рівнем.

До того ж про позитивне ставлення учнів, про інтерес до уроків мови в експериментальних класах свідчать дані педагогічних спостережень: атмосфера зацікавленості, робочої бадьорості, чекання цікавих завдань; дискусії навіть на перерві; бажання спілкуватися з учителем та товаришами; прояв самостійності у навчанні, наявність бажання виконувати завдання підвищеної складності, доповнювати й уточнювати відповіді товаришів; з'явилася зацікавленість предметом; учні стежать за мовленням, виписують загадки, вправи; прагнуть допомогти вчителю. В учнів контрольних класів ставлення до предмета не змінилося.

Зіставлення результатів початкового й останнього зрізів дає змогу зробити висновок про те, що у більшості учнів експериментальних класів пізнавальна активність стала стійкою і значно підвищилася її рівень.

Таблиця 1

Зіставлення результатів початкового та останнього зрізів (5 клас)

Рівень активності	Характер активності учнів (в %) – зіставлення результатів			
	1	2	3	4
Високий	+5,3	+3,2	+4,2	+5,5
Середній	+3,6	+2,6	+3,4	+3,4
Низький	-8,9	-5,8	-7,6	-8,9

Таблиця 2

Зіставлення результатів початкового та останнього зрізів (6 клас)

Рівень активності	Характер активності учнів (в %) – зіставлення результатів			
	1	2	3	4
Високий	+5,1	+6,9	+3,6	+4,7
Середній	+3,5	+2,2	+2,0	+4,9
Низький	-8,6	-9,1	-5,5	-9,6

Перевірка показала, що в експериментальних класах відповіді були набагато змістовніші, точніші, яскравіші, ніж у контрольних. Проаналізувавши зразки усного й писемного мовлення учнів експериментальних класів, ми з'ясували, що відбулися якісні зміни в оволодінні лексико-фразеологічним матеріалом. Поняття усвідомлені 90% учнів експериментальних класів. Але, на жаль, навіть після дослідного навчання учні не можуть розрізняти омоніми і багатозначні слова, не відчувають стилістичного забарвлення фразеологізмів, не вміють добирати засоби, які б влучно

передавали зміст. Тобто, робота в цьому плані має продовжуватися.

Основні результати дослідження подано у **висновках**:

- аналіз наукових досліджень та шкільної практики підтвердив потребу в розробці науково обгрунтованої системи роботи з лексики та фразеології, яка б сприяла формуванню інтересу до вивчення української мови;
- результати експериментального навчання переконують у тому, що пізнавальну діяльність учнів 5-6 класів у процесі вивчення лексики й фразеології української мови буде активізовано, якщо, при врахуванні психолого-дидактичних умов, запровадити ефективну систему вправ;
- ефективними в плані активізації виявилися такі завдання: вправи на підбір фразеологізмів до прислів'я та приказки, конкурси на кращого знавця фразеології, ігри, мовні задачі, ведення лексико-фразеологічних словничків, твори – мініатюри, “цікаві хвилинки” про походження та значення слів, елементи цікавої граматики, вправи на підбір до слів усталених виразів, вправи з ключами. Найцікавішими для підлітків є завдання з елементами гри, змагання, коли створюється ситуація активного пошуку;
- важливим засобом активізації навчальної діяльності є урізноманітнення форм роботи на уроці й створення нестандартного варіанту заняття. Проведений експеримент підтвердив доцільність урізноманітнення форм організації навчального процесу, використання фронтальної, індиві-дуальної, групової, колективної форм, а також роботи в парах змінного характеру;
- експериментально доведено, що пізнавальна активність учнів значно зростає, якщо забезпечити оптимальне співвідношення учіння з творчими можливостями школярів;
- дослідження теоретичних основ розвитку пізнавальної активності дає змогу стверджувати, що цей процес ґрунтується на загальних принципах і закономірностях навчання, в якому важлива роль відводиться міжсуб'єктивним відношенням “учитель – учень”;
- щоб активізувати навчальний процес, треба забезпечити формування і взаємодію мотиваційного, змістового й організаційно-процесуального компонентів навчання;
- результати експерименту засвідчили, що в умовах запровадження ефективної системи вправ та врахування психолого-педагогічних особливостей активізації пізнавальної діяльності відбулися якісні зміни у визначенні рівнів активності (в експериментальних класах), збільшився відсоток учнів із високим рівнем. Узагальнення даних кінцевого “зрізу” показало, що кількість учнів із високим рівнем пізнавальної активності збільшилася на 4,5% - 5 класи, на 5% - 6 класи; із середнім рівнем – зросла на 3,3% - 5 класи, на 3,2% - 6 класи; одночасно зменшилася кількість учнів із низьким рівнем активності на 7,8% - 5 класи, на 8,2% - 6 класи.

Основні положення дисертації викладено у публікаціях автора:

1. Форостюк Т.В. Урізноманітнюємо форми занять // Дивослово. – 2000. - №10. - С.35-39.
2. Форостюк Т.В. Вплив творчості учителя на формування пізнавальної активності учнів на уроках української мови // Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. Збірник наукових праць. Випуск 4. – К.: НПУ, 2000. – С.279-283.
3. Форостюк Т.В. Способи й засоби формування пізнавальної активності учнів на уроках української мови // Придніпровський науковий вісник. – Дніпропетровськ. – 1998. - №71 (138). – С.96-100.
4. Форостюк Т.В. Активізація пізнавальної діяльності учнів на уроках мови – найактуальніша проблема сучасної школи // Придніпровський науковий вісник. – Дніпропетровськ. – 1998. - №70 (137). – С.99-103.
5. Форостюк Т.В. Психологічні основи формування пізнавальної активності школярів // Психологія. Збірник наукових праць. Випуск 3 (6). – К.: НПУ, 1999. – С.251-256.
6. Форостюк Т.В. Шлях до гуманізації освіти - через інтерес до мови та навчання // Гуманізація навчально-виховного процесу. Науково-методичний збірник. Випуск 8 / За заг. ред. Легенького Г.І., Сипченка В.І. - Слов'янськ, 2000 - С.71-75.
7. Форостюк Т.В. До проблем сучасного уроку української мови в середній школі // Українська мова: навчально-методичні та виховні аспекти. Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції / ред. упоряд. Василь Грешук. - Івано-Франківськ: Плай, 2000. - С.42-43.
8. Форостюк Т.В. Наступність і перспективність у використанні гри як засобу формування інтересу до вивчення української лексики й фразеології // Дитинство: наступність і перспективність. Збірник статей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції. - Переяслав-Хмельницький, 2000 - С.162-163.
9. Форостюк Т.В. Шлях до формування інтересу до уроків мови - через запровадження інноваційних ідей // Інновації в сучасному педагогічному процесі: теорія та практика: Збірник статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (Луганськ, 21-22 грудня 1999р.) /Ред. кол.: С.Я.Харченко (гол. редактор) та ін. - Луганськ: ЛДПУ. - С.223-225.

Форостюк Т.В. Активізація пізнавальної діяльності учнів 5-6 класів у процесі вивчення лексики й фразеології української мови. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія і методика навчання української мови. – Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, Київ, 2000.

Дисертацію присвячено актуальній проблемі активізації пізнавальної діяльності учнів 5-6 класів на уроках української мови у процесі вивчення лексики та фразеології.

У роботі висвітлено наукові основи активізації навчальної діяльності, проаналізовано нагромаджений досвід вирішення проблеми й теоретично обґрунтовано перспективні шляхи його використання на уроках мови; визначено психолого-педагогічні умови, завдяки яким відбувається розвиток пізнавальної активності учнів.

Запропоновано систему роботи, яка сприяє формуванню інтересу до уроків мови. Ефективність обґрунтовано теоретично й підтверджено практикою.

Ключові слова: активізація пізнавальної діяльності учнів, лексика й фразеологія, інтерес до знань, рівні пізнавальної активності, система роботи з лексики та фразеології.

Форостюк Т.В. Активизация познавательной деятельности учащихся 5-6 классов в процессе изучения лексики и фразеологии украинского языка. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – Национальный педагогический университет им. М.П.Драгоманова, Киев, 2000.

Исследование посвящено актуальной проблеме активизации познавательной деятельности учащихся 5-6 классов в процессе изучения лексики и фразеологии украинского языка.

В работе освещены научные основы активизации учебной деятельности, проанализирован накопленный опыт решения проблемы и теоретически обоснованы перспективные пути его использования на уроках языка; определены психолого-педагогические условия, благодаря которым происходит развитие познавательной активности учащихся.

Диссертация является теоретико-экспериментальным исследованием. В нем освещены психологические, педагогические и лингвистические основы формирования познавательной активности.

В результате констатирующего среза знаний, умений и навыков выявлены типичные недостатки в работе по лексике и фразеологии в школе, что помогло выделить основные задачи экспериментального исследования.

Предложена новая система работы, которая способствует активизации познавательной деятельности учащихся на уроках украинского языка в процессе изучения лексики и фразеологии. Эффективность системы обоснована теоретически, проверена экспериментально и подтверждена практикой.

Результаты эксперимента убеждают в том, что учебный процесс будет результативным, а педагогические действия учителя, направленные на активизацию познавательной деятельности учащихся 5-6 классов в процессе изучения лексики и фразеологии, действенными, если развивать интерес к обучению; формировать познавательную потребность; усовершенствовать учебные возможности учащихся; систематически использовать частично-поисковый, исследовательский, метод проблемного изложения материала, эвристическую беседу, метод моделирования, наблюдения, подтверждение гипотезы; практиковать такие эффективные приемы, как моделирование, конструи-рование, анализ, синтез, сравнение, систематизация.

Создание благоприятной эмоциональной атмосферы познавательной деятельности учащихся – важнейшее условие формирования познавательного интереса. Опора учебного процесса на интересы и склонности учащихся всегда содействует расположению школьника к учению, где и закладываются основы его активной позиции.

Экспериментально доказано целесообразность разнообразия форм организации учебного процесса, использования нестандартных вариантов урока.

Результаты экспериментального обучения убеждают в том, что познавательную деятельность учащихся 5-6 классов в процессе изучения лексики и фразеологии украинского языка будет активизировано, если, при соблюдении психолого-дидактических условий, ввести эффективную систему упражнений.

Эффективными в плане активизации оказались задания с элементами игры, соревнования, когда создается ситуация активного поиска. Это такие задания: упражнения на подбор фразеологизмов к пословице, конкурсы на лучшего знатока омонимов, фразеологизмов; игры, лексические задачи, элементы занимательной грамматики, упражнения с ключами, тесты.

В диссертации разработана мини-система, которая основывается на принципах дифференциации, перспективности, преемственности, гуманизации; с учетом типологии уроков изучения, закрепления, обобщения и систематизации знаний, а также возрастных особенностей учащихся 5-6 классов.

Материалы диссертации дают теоретико-методические основания для совершенствования учебников и пособий. Основные результаты исследования могут быть использованы в учебно-воспитательном процессе школ.

Ключевые слова: активизация познавательной деятельности учащихся, лексика и фразеология, интерес к знаниям, уровни познавательной активности, система работы по лексике и фразеологии.

Forostyuk T.V. Stirring to cognitive activity the pupils of the fifth – sixth forms in the process of learning the vocabulary and phraseology of the Ukrainian language. - Manuscript.

A thesis for a degree of candidate of Pedagogics in speciality 13.00.02. – Theory and Methods of Teaching the Ukrainian language. – National Teachers Training University named after M.P.Dragomanov, Kyiv, 2000.

The Thesis is devoted to the pressing problems of stirring to cognitive activity the pupils of the fifth – sixth form in the process of learning the vocabulary and phraseology of the Ukrainian language.

The author of the thesis considers the scientific basis of stirring to activity, analyses the accumulated experience of solving the problem, substantiates theoretically the ways of using this experience at the lessons of Ukrainian, determines psychological and pedagogical conditions contributing to the development of pupils' cognitive activity. The research suggests a system of work aimed to forming pupils' interest in the lessons of Ukrainian.

The efficiency has been based theoretically and proved in practice.

Key-words: stirring to cognitive activity, vocabulary and phraseology, desire to know, equal cognitive activities, system of work with vocabulary and phraseology.